

Deeltijdarbeid als emancipatiestrategie

J. Plantenga*

Deeltijdarbeid heeft in Nederland een enorme vlucht genomen. Vaak is deze ontwikkeling gezien als een bevestiging van de ongelijke positie van de vrouw op de arbeidsmarkt. Dit hoeft echter niet zo te zijn. Juist de grotere deeltijdbanen bieden (zowel de man als de vrouw) de mogelijkheid betaalde arbeid buitenshuis te combineren met zorgactiviteiten binnenshuis. Dit betekent wel dat deeltijdarbeid meer moet zijn dan een flexibiliseringsinstrument.

Een van de meest opvallende ontwikkelingen op de Nederlandse arbeidsmarkt is de opkomst van het verschijnsel deeltijdwerk. Terwijl in de jaren zestig en zeventig deeltijdarbeid nog wordt omgeven door allerlei al dan niet denkbeeldige praktische bezwaren, vindt in de jaren tachtig de grote doorbraak plaats: deeltijdarbeid wordt geïntroduceerd als belangrijk instrument in de herstructurering van de Nederlandse arbeidsmarkt. Deeltijdarbeid maakt het niet alleen mogelijk de arbeidsorganisatie op een meer flexibele manier vorm te geven, maar krijgt ook een belangrijke rol toebedeeld in het terugdringen van de werkloosheid.

De groei van de deeltijdarbeid moet ook in verband worden gebracht met veranderende opvattingen over de maatschappelijke arbeidsdeling. Deeltijdarbeid lijkt de traditionele tweedeling in kostwinners en kostbereiders te overbruggen in die zin dat een deeltijdse aanstelling het combineren van betaalde arbeid buitenshuis met onbetaalde zorgverplichtingen binnenshuis mogelijk maakt. Hoewel dit in principe voor zowel mannen als vrouwen geldt, blijkt in de praktijk dat met name vrouwen een deeltijdse aanstelling hebben. Dit heeft ertoe geleid dat vooral vanuit de emancipatiehoek vraagtekens zijn gezet bij de wenselijkheid van deze ontwikkeling. Deeltijdarbeid zou slechts een bevestiging zijn van de marginale positie van vrouwen; van een doorbreking van het traditionele rolpatroon zou geen sprake zijn.

In dit artikel wordt deze stellingname nader onderzocht. Nadat in de eerste paragrafen een overzicht is gegeven van de deeltijdpraktijk in Nederland zal worden betoogd dat deeltijdarbeid twee gezichten heeft. Kleine deeltijdbanen lijken inderdaad weinig perspectief te bieden op economische zelfstandigheid en/of op een meer geëmancipeerde arbeidsdeling. Grote deeltijdbanen kunnen echter een belofte van verandering inhouden in die zin dat hiermee een leven kan worden vormgegeven waarin arbeid en zorg een meer evenwichtige plaats innemen.

De parttime werkende vrouw

In 1983 publiceren de economen Hartog en Theeuwes een artikel in de *ESB* waarin 'de onstuitbare opkomst van de werkende gehuwde vrouw' wordt gesignaleerd¹. Uit hun gegevens blijkt dat in de periode 1960-1979 de arbeidsmarktparticipatie van gehuwde vrouwen is verviervoudigd. De stijging is nog geprononceerder wanneer alleen wordt gelet op buitenshuis verrichte betaalde arbeid, met andere woorden wanneer vrouwen die in het bedrijf van hun man werken buiten beschouwing blijven. Veranderingen in opleiding, kindertal en relatieve loonvoet blijken belangrijke variabelen in het verklaren van deze ontwikkeling. Voor de jaren tachtig voorspellen de onderzoekers een verdergaande stijging van de participatiegraad, onder andere omdat het participatieniveau van Nederlandse vrouwen op dat moment, ondanks de 'explosie', nog steeds betrekkelijk laag is in vergelijking met andere industrielanden.

Anno 1994 hebben de auteurs in zo verre gelijk gekregen dat de toestroom van werkende gehuwde vrouwen inderdaad 'onstuitbaar' is gebleken. De gunstige conjunctuur vanaf het midden van de jaren tachtig heeft de reeds in gang gezette ontwikkeling verder gestimuleerd en blijkens tabel 1 is aan het begin van de jaren negentig ruim 44% van de vrouwelijke potentiële beroepsbevolking actief op de arbeidsmarkt. Daarmee ligt de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen in Nederland, gerekend in personen, boven het gemiddelde van de EU. De achterstand waarvan in 1983 nog sprake was, is inmiddels ingelopen².

Bij nadere analyse van de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen blijkt evenwel dat een belangrijke

* De auteur is verbonden aan het Economisch Instituut/CIAV te Utrecht.

1. J. Hartog en J.J.M. Theeuwes, De onstuitbare opkomst van de werkende gehuwde vrouw, *ESB*, 1983, blz. 1153-1157.

	Participatiegraad		Aandeel deeltijdarbeid in werkzame beroepsbevolking	
	NL	EU	NL	EU
Totaal	56,9	54,6	32,7	13,8
Mannen	70,0	67,5	15,7	4,0
Vrouwen	44,3	42,6	59,9	28,6
Gehuwde Vrouwen	41,6	45,5	75,6	35,2

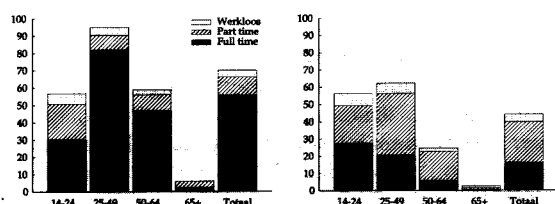
Bron: Eurostat, *Labour force survey*, 1991.

Tabel 1. Arbeidsmarkt-participatie in Nederland en de EU, 1991

nuancering moet worden aangebracht met betrekking tot het door Hartog en Theeuwes geconstateerde fenomeen: in de jaren tachtig is vooral sprake van de onstuitbare opkomst van de *parttime* werkende gehuwde vrouw. Blijkens tabel 1, waarin de participatiegraden voor verschillende groepen in Nederland wordt vergeleken met het Europese equivalent, werkt in Nederland in 1991 59,9% van de vrouwen in deeltijd³. Voor de gehuwde vrouw ligt het aandeel deeltijdwerkers zelfs op 75,6%. Dit is beduidend hoger dan het gemiddelde voor de Europese Unie, sterker nog, dit is beduidend hoger dan de percentages voor iedere andere lidstaat. Alleen het Verenigd Koninkrijk komt nog enigszins in de buurt. In dat land werkt in 1991 42,7% van de vrouwelijke werkzame beroepsbevolking in deeltijd, terwijl dit percentage onder de gehuwde vrouwen 49,6% bedraagt. Denemarken is een goede derde met een score van respectievelijk 37,8% en 41,5%.

Uit de gegevens van tabel 1 blijkt dat ook mannen in Nederland relatief veel in deeltijd werken; 15,7% tegenover een gemiddelde voor de Europese Unie van 4,0%. Deeltijdarbeid speelt in de arbeidscarrière van mannen echter een heel andere rol dan in de arbeidscarrière van vrouwen. Deeltijd bij mannen is (nog) vooral een incidenteel, tijdelijk verschijnsel, terwijl het bij vrouwen veeleer om een structureel gegeven gaat. Dit kan worden geïllustreerd aan de hand van figuur 1 waarin voor een aantal leeftijdsclassen is weergegeven hoe de arbeidsmarktparticipatie is samengesteld. Uit de figuur blijkt duidelijk dat deeltijdarbeid bij mannen vooral een rol speelt in de leeftijdsgroep van 14-24 jaar; ruim 30% van de mannelijke beroepsbevolking in deze leeftijdsklasse

Figuur 1. Arbeidsmarktparticipatie naar leeftijd en wijze van participatie, mannen (links) en vrouwen, 1991

Bron: Eurostat, *Labour force survey*, 1991

werkt in deeltijd. Het gaat hier bij voorbeeld om scholieren en/of studenten die twee nachten in de week bij de PTT de post sorteren of die zaterdags bij Albert Heijn de vakken vullen. In de oudere leeftijdsklassen neemt het belang van deeltijdarbeid af tot circa acht à negen procent om in de leeftijdsklasse vanaf vijftig jaar en ouder weer (sterk) toe te nemen.

Bij de vrouwelijke beroepsbevolking kan een heel andere ontwikkeling worden geconstateerd; in de jongere leeftijdsklassen is het belang van deeltijdarbeid juist relatief beperkt. Zo werkt in de leeftijdsklasse van 14-24 jaar 38,6% van de vrouwelijke beroepsbevolking in deeltijd; dit percentage neemt toe tot 57,2 in de leeftijdsklasse van 25-49 jaar. Deeltijdarbeid is hier dus niet een tijdelijk verschijnsel aan het begin of aan het eind van een arbeidscarrière, maar een inmiddels zeer gebruikelijke manier om betaalde arbeid buitenshuis te combineren met onbetaalde zorgverplichtingen binnenshuis.

De groei van de deeltijdarbeid

De spectaculaire groei van de deeltijdarbeid moet worden geplaatst tegen de achtergrond van het specifieke economische en politieke klimaat van de afgelopen jaren. In economisch opzicht wordt vooral de tweede helft van de jaren tachtig gekenmerkt door een sterke groei van de werkgelegenheid. Tegelijkertijd is er ook sprake van een tamelijk omvangrijke werkloosheid. De toeneming van de werkgelegenheid lijkt vooral ten goede te komen aan nieuwkomers op de arbeidsmarkt met als resultaat dat er sprake blijft van een tamelijk hardnekkig bestand van langdurig werklozen.

Deeltijdarbeid wordt binnen dit klimaat als een aantrekkelijk verschijnsel gezien omdat het de gewenste flexibiliteit van de arbeidsorganisatie helpt te vergroten. Deeltijdarbeid maakt in het geval van piekbelasting een betere afstemming van de personeelsinzet aan het werkaanbod mogelijk, terwijl via deeltijdarbeid ook een verdere loskoppeling van bedrijfstijd en arbeidstijd mogelijk wordt. Gezien het belang dat wordt gehecht aan een goede, flexibele marktwerking wordt deeltijdarbeid alleen al om die reden een belangrijke rol toegekend in het economisch herstel. Deeltijdarbeid wordt daarnaast gezien als een belangrijk instrument in de strijd tegen de werkloosheid. Het streven naar arbeidsduurverkorting als onderdeel van het werkgelegenheidsbeleid wordt in de jaren tachtig meer en meer verengd tot het stimuleren van deeltijdarbeid. De creatie van deeltijdfuncties en de splitsing van voltijdfuncties wordt zo het belangrijkste instrument om de beschikbare arbeid over meer werknemers te verdelen. Een derde argument dat pleit voor een toename van deeltijdarbeid is de bijdrage die deeltijdarbeid kan leveren aan de economie

2. Hierbij past wel de kanttekening dat er aanwijzingen zijn dat in de Enquête Beroepsbevolking, waarop de Eurostatcijfers zijn gebaseerd, kleine deeltijdbanen vollediger worden geteld dan in vergelijkbare tellingen elders, zodat in dit opzicht het beeld wordt vertekend. Mede om deze reden is het CBS vanaf 1992 overgegaan op een andere definitie van de (werkzame) beroepsbevolking.

sche zelfstandigheid van vrouwen. Hervreiding van betaalde en onbetaalde arbeid over mannen en vrouwen is van groot belang voor het verbeteren van de arbeidsmarktpositie van vrouwen en deeltijdarbeid wordt geacht hierbij een belangrijke rol te spelen omdat hiermee zowel aan mannen als aan vrouwen de mogelijkheid wordt geboden om onbetaalde en betaalde arbeid te combineren⁴.

Gezien deze voordelen is het overheidsbeleid sterk gericht op het wegnemen van eventuele belemmeringen in de groei van het aantal deeltijdfuncties. Zo worden de sociale partners opgeroepen tot een activerend beleid met betrekking tot deeltijdarbeid en wordt geprobeerd de eventuele laatste aarzelingen bij het bedrijfsleven weg te nemen door het geven van informatie over de rechtspositionele, technische, organisatorische en financiële aspecten van deeltijdarbeid. Een wettelijk recht op deeltijdarbeid, zoals in 1991 bepleit door het FNV, komt er echter niet. Nadat de Stichting van de Arbeid unaniem heeft geadviseerd wetgeving hieromtrent achterwege te laten, besluit ook de overheid hiervan af te zien. De belangrijkste overwegingen zijn dat de werking van de markt gunstig is voor de verdere groei van deeltijdarbeid en dat in de 'verantwoordelijkheidsverdeling' het voortouw bij de sociale partners ligt⁵.

De tot nu toe geschetste achtergronden zijn echter weinig specifiek. Flexibilisering, het terugdringen van de werkloosheid en het creëren van gelijke kansen voor mannen en vrouwen zijn doelstellingen die ook in andere landen opgeld doen. Hiermee is dus nog niet verklaard waarom deeltijdarbeid juist in Nederland zo'n enorme vlucht heeft genomen. Onderzoek naar dit specifieke aspect van de Nederlandse arbeidsmarkt is schaars, maar ongetwijfeld speelt hierin de bijzondere Nederlandse geschiedenis met betrekking tot de aard en omvang van de vrouwenarbeid een belangrijke rol. Tot het midden van de jaren zestig was de buitenshuis werkende getrouwde vrouw in Nederland praktisch non-existent. In dertig jaar is weliswaar veel veranderd, maar voor velen is de vrouw toch nog bij uitstek echtgenoot, huisvrouw en moeder. Bovendien wordt de tweedeling in kostwinners en kostbereiders nog gestimuleerd door een weinig uitnodigende sociale infrastructuur; faciliteiten om onbetaalde zorg te combineren met betaalde zorg buitenshuis zijn tot op de dag van vandaag in Nederland ontoereikend. Wanneer dan toch betaalde arbeid wordt overwogen, krijgt een aanstelling in deeltijd de voorkeur, niet alleen omdat hierdoor het beroep op de schaarse faciliteiten beperkt blijft, maar ook omdat de identificatie met beroepsarbeid hierdoor enigszins diffuus blijft. Men kiest voor een deeltijdse aanstelling om op deze manier betaalde arbeid buitenshuis te combineren met zorgactiviteiten binnenshuis, niet om de identificatie met echtgenoot, huisvrouw en moeder volledig los te laten. Seksidentiteit en beroepsidentiteit kunnen dus met deeltijdarbeid naast elkaar blijven bestaan.

Deeltijdarbeid als emancipatiestrategie

Het feit dat vrouwen door middel van deeltijdarbeid enige afstand bewaren tot de wereld van de beroeps-

arbeid, creëert natuurlijk ook precies hun kwetsbaarheid: vrouwelijke werknemers in deeltijd blijven voor alles *vrouwen*, dat wil zeggen personen met overige verplichtingen, en onderscheiden zich daarmee van hun full-time werkende (mannelijke) collega's. De nadelen die kleven aan deeltijdarbeid, zoals de zwakkere rechtspositie en de matige beloning, kunnen worden gezien als een uitbuiting en een bevestiging van dit verschil. De nadelen zijn mogelijk om dat het gaat om werknemers wier identiteit en wier bestaanszekerheid (in de meeste gevallen) niet (volledig) afhankelijk is van de eigen beroepsarbeid. Deeltijdarbeid is in dit opzicht, in de woorden van Jenson, "profoundly non-egalitarian"⁶.

Ook de auteurs van het OESO-rapport *Shaping Structural Change* zijn niet enthousiast. Zij spreken in dit verband van een compromis-strategie. Deeltijdarbeid zou slechts de positie van vrouwen op de arbeidsmarkt in kantitatief opzicht verbeteren, terwijl in kwalitatief opzicht alles bij het oude blijft. Deeltijdwerk zou ook de maatschappelijke arbeidsdeling niet wezenlijk aantasten: in deeltijdwerkende vrouwen hebben in tegenstelling tot hun full-time werkende mannelijke partners veelal geen perspectief op een loopbaan en daarom blijven juist zij huishoudelijke en verzorgende activiteiten combineren met een betaalde baan: van een doorbreking van het traditionele patroon zou derhalve geen sprake zijn⁷.

Er zit echter ook een andere kant aan dit verhaal. De sterke maatschappelijke arbeidsdeling waarbij de vrouw verantwoordelijk werd gesteld voor de wereld binnenshuis terwijl de man buitenshuis de kost verdiende, heeft niet alleen de identificatie van vrouwen met beroepsarbeid ingewikkeld gemaakt, maar heeft ook een werknemersconcept gecreëerd dat impliciet uitgaat van de werknemer-als-kostwinner; van de werknemer die niet wordt geacht persoonlijke verplichtingen te hebben. Een mooie formulering van dit werknemersconcept is afkomstig van de juriste Holtmaat, die in dit verband het begrip 'werknemer-sec' introduceert: "De werknemer kan alleen goed in

3. Het onderscheid voltijd- en deeltijd wordt doorgaans gemaakt aan de hand van de subjectieve antwoorden van de geënquêteerden. In Nederland worden werkzame personen met een werkweek van minder dan 35 uur over het algemeen geacht in deeltijd te werken. Zie voor meer details de *Handleiding voor de gebruiker van de communautaire enquête naar de arbeidskrachten*, Eurostat, blz. 18.

4. Zie voor deze visie op deeltijdarbeid onder meer de Beleidsnota deeltijdarbeid, Kamerstukken II, 1986-1987, 19 902, nrs 1-2; en de *Nota deeltijdarbeid*, Stichting van de Arbeid, Den Haag 1989.

5. Verg. Wettelijk recht op deeltijdarbeid (Brief van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, gedateerd 7 december 1993) Kamerstukken II, 1993-1994, 23 538, nr. 1. Zie voor het advies van de Stichting van de Arbeid, *Overwegingen en aanbevelingen ter bevordering van deeltijdarbeid en differentiatie in arbeidsduurpatronen*, 1 september 1993, Publikatiernr. 7/93. Zie voor het inmiddels gewijzigde FNV-standpunt, *Deeltijd compleet*, FNV-beleidsnota deeltijdwerk, Amsterdam 1993.

6. J. Jenson, The limit of the 'and the' discourse, J. Jenson, E. Hagen en C. Reddy (red.), *Feminization of the labour force*, Cambridge 1989, blz. 167.

7. OESO, *Shaping structural change, the role of women*, Parijs, 1991, blz. 10.

zijn rol als werknemer-sec functioneren, wanneer hij ook daadwerkelijk geen andere besognes aan zijn hoofd heeft. De werknemer die voor honderd procent hieraan kan beantwoorden is de man die 's morgens de deur achter zich dicht kan trekken en de verzorgende beslommeringen aan zijn vrouw, moeder of dochter kan overlaten. Als hij 's avonds terug komt staat het eten op tafel, is het huis weer schoon, ligt de was weer in de kast en zijn de kinderen naar school, de dokter en zwemles geweest⁸. Zolang een dergelijk werknemersconcept nog dominant is, en de rol van werknemer-sec voor veel vrouwen niet haalbaar is (of gewenst), kan deeltijd worden gezien als een rationele keus, omdat op deze manier arbeid en zorg op een menselijke manier verenigd kunnen worden. Sterker nog: deeltijd wordt hier een eerste stap op weg naar een nieuw arbeidsbestel, omdat afstand wordt genomen van de klassieke tweedeling in kostwinners en kostbereiders.

Het feit dat deeltijdarbeid deze twee gezichten heeft, maakt ook de beoordeling van dit fenomeen ingewikkeld. Aan de ene kant staan de pessimisten, die slechts meer van hetzelfde zien. De deeltijdse aanstelling is hier uitdrukking van de frusterende constanten in de samenleving. Zij zien in de cijfers vooral het beeld weerspiegeld van de vrouw die naast haar (dag-)taak als huisvrouw, echtgenoot en moeder geen andere mogelijkheid heeft dan een kleine deeltijdse aanstelling, omdat zowel op microniveau (in het eigen huishouden) als op macroniveau (binnen de maatschappij) nog nauwelijks een begin is gemaakt met een fundamentele herbezinning op de organisatie van het arbeids- en zorgbestel. De deeltijdwerker is hier vooral een vrouw, die met haar deeltijdse aanstelling slechts het werkgeversbelang dient.

Daar staat dan het beeld van de optimisten tegenover. Zij wijzen juist op de veranderingen die deeltijdwerk impliceert in die zin dat werkgevers voor het eerst worden geconfronteerd met werknemers die ook overige verplichtingen hebben. Deeltijd is hier ook veel minder exclusief een strategie van vrouwen. De deeltijdwerkende is vooral de hoog opgeleide werknemer met een aanstelling van tenminste drie dagen in de week, die samen met zijn of haar partner een eerlijke verdeling van arbeid en zorg probeert de bewerkstelligen. De deeltijdwerker maakt hier korte metten met het traditionele werknemers-concept door arbeid en zorg in zich te verenigen. Het arbeidsbestel wordt daarmee niet zo zeer bestendig, als wel hervormd.

Het probleem is, zoals zo vaak, dat beide partijen enigszins gelijk hebben. Deeltijdarbeid is veelal slechts een bevestiging en een bestendiging van de marginale positie van vrouwen. Vooral kleine deeltijdbanen, grofweg banen van minder dan 15 uur per week, garanderen geen economische zelfstandigheid en lijken slechts te zijn ontstaan vanuit het bedrijfsbelang. Daar staat tegenover dat deeltijdarbeid ook een belofte van verandering kan inhouden. Een belofte die zich weliswaar nog nauwelijks statistisch laat onderbouwen, maar waarvan iedereen wel de voorbeelden kent. Vanuit de overtuiging dat full-time arbeid-marktparticipatie niet de enige sleutel is tot

(sociaal-economische) gelijkheid, biedt deeltijdarbeid voor vrouwen en mannen de mogelijkheid te ontsnappen aan de 'alles-of-niets-optie' met betrekking tot de arbeidsmarkt en zo een leven vorm te geven waarin arbeid en zorg een evenwichtige plaats innemen.

Een stimulerende achterstand?

Het grote aantal deeltijdwerkers in Nederland heeft inmiddels ook internationaal enige aandacht getrokken. Zo wordt in de Duitse media de laatste maanden met de nodige bewondering gewezen op de hoge Nederlandse deeltijdscore. Directe aanleiding is vooral de groeiende werkloosheid die beleidsmakers doet uitzien naar een alternatief instrumentarium. In het actieplan voor meer groei en werkgelegenheid wordt deeltijdarbeid als een van de belangrijkste programmapunten genoemd om de werkloosheid te bestrijden⁹. De specifieke constellatie van de Nederlandse arbeidsmarkt, die nogal eens is beschreven in termen van achterstand, wordt hier dus plotseling getransformeerd tot een nastrevenswaardig ideaal!

Tegen deze achtergrond zou de stelling kunnen worden verdedigd dat Nederland zich met zijn afwijkende patroon bij toeval in een situatie van stimulerende achterstand heeft gemanoeuvreed. De specifieke Nederlandse geschiedenis met betrekking tot de aard en de omvang van de vrouwenarbeid heeft geresulteerd in arbeidsmarktgedrag dat wonderwel past bij de eisen die anno 1994 aan werknemers worden gesteld. Hoewel het zeer uitnodigend is over deze stelling te speculeren, past hier wel een kritische kanttekening. Het enthousiasme richt zich immers vooral op deeltijdarbeid als flexibiliseringsinstrument; nergens wordt met zoveel woorden gezegd dat het met name vrouwen zijn die in deeltijd werken en dat zij dus de kosten van deze flexibilisering dragen. Wanneer dit flexibiliseringsaspect te veel wordt benadrukt, krijgen de pessimisten gelijk en dient deeltijdarbeid vooral het werkgeversbelang.

Hiermee is ook de agenda voor de jaren negentig geschetst. Deeltijdarbeid kent in principe drie doelstellingen: het bevorderen van de werkgelegenheid (in personen); het bevorderen van de flexibiliteit van de arbeidsorganisatie en het vereenvoudigen van de combinatie van betaalde en onbetaalde arbeid. Alleen wanneer de potentiële conflicten tussen deze doelstellingen worden verzoend, krijgen de optimisten gelijk en kan deeltijdarbeid een eerste stap zijn op weg naar een ander arbeidsbestel.

Janneke Plantenga

8. R. Holtmaat, Het individualiseringsbeginsel en verzorgingsbehoefigheid, *Sociaal Maandblad Arbeid*, december 1987, blz. 765.

9. Vgl. *Het Financieele Dagblad*, Nederland model voor Duitse maatschappijrevolutie, zaterdag 5 en maandag 7 maart 1994, blz. 8.